

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ СУДДІВ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЗА КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ

Сгорова В.С.

*доцент факультету соціології і права
Національного технічного університету
України «Київський політехнічний інститут»
к.ю.н., доцент*

Чільне місце серед гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції посідають нормативно-правові гарантії. Провідне місце в системі даного виду гарантій належить нормам Конституції України та конституційним законам.

Видне місце среди гарантій деятельности судей судов общей юрисдикции занимают нормативно-правовые гарантии. Ведущее место в системе данного вида гарантий принадлежит нормам Конституции Украины и конституционным законам.

Prominent among the guarantees of judges of courts of general jurisdiction are taken by legal guarantee. The leading role in this type of security system belongs to the Constitution of Ukraine and constitutional law.

Ключові слова: судді, діяльність суддів, суди загальної юрисдикції, нормативно-правові гарантії, Конституція України..

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку України як незалежної, демократичної і правової держави особливої актуальності набуває проблема нормативно-правових гарантій діяльності судів суддів загальної юрисдикції.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз окремих аспектів зазначеної проблеми зустрічається у працях українських дослідників. Грошевого Ю.М., Бойко В.Ф., Погоріло В.Ф., Скакун О.Ф., Москвіча Л.М та інших авторів. Ґрунтовні розробки з проблеми гарантій містяться в дослідженнях російських вчених: Абросимова Е. Б., Мотьвилавка Е.Я. та інші науковців. На жаль, фундаментальних наукових досліджень, безпосередньо присвячених проблемі гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції, обмаль.

Формулювання цілей статті. З огляду на таке, в цій статті маємо на меті розглянути нормативно-правові гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції за Конституцією України на сучасному етапі конституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із змісту конституційних законів, виділяють органічні, номінальні і ординарні закони. За допомогою органічних конституційних законів вносяться зміни, доповнення, поправки до чинної Конституції і включаються як невід'ємна частина до самого тексту Основного Закону або додаються у формі поправок [1]. Процедура їх прийняття і зміни максимально ускладнені: порядок їх прийняття нічим не відрізняється від порядку прийняття Конституції. Номінальними є ті конституційні закони, перелік і назва яких передбачені в Основному Законі. Ці закони є своєрідним продовженням Конституції, їх положення в текст Конституції не включаються. Це – здебільшого статутні акти, головне призначення яких – конкретизувати й деталізувати певні конституційні норми. Прикладом номінального закону є Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [2].

До нормативно-правових гарантій слід віднести й норми інших галузей законодавства, зокрема трудового, адміністративного, кримінального, інформаційного тощо.

Пріоритетним видом конституційно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції є нормативно-правові гарантії, що є сукупністю правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація прав і свобод суддів, порядок їх охорони та захисту. До нормативно-правових гарантій належать норми-принципи, юридична відповідальність та юридичні обов'язки, передбачені Основним Законом держави, кодексами, законами та підзаконними актами і міжнародно-правовими договорами.

Варто зауважити, що в українській мові слово "принцип" вживається у трьох значеннях: по-перше, як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму; по-друге, як особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб творення чогось; і по-третє, як переконання, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці □ 3, С.150-153□. Категорія "принцип" у згаданих значеннях застосовується щодо різноманітних соціальних явищ – права, економіки, політики, моралі тощо. Поняття "принцип" прийнятне лише до тих категорій, які можуть бути названі саме основоположними, оскільки принцип – це узагальнене вираження суті відповідного явища, що відображає об'єктивно існуючу реальність і закономірності, які в ній діють. У понятті "гарантії прав і свобод людини і громадянина" принципи мають власний зміст і форму, відображуючи таким чином особливу значущість конституційно-правових гарантій.

За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, процесуальних нормах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність за порушення законодавства.

Значення норм-принципів, як гарантів прав і свобод суддів полягає в тому, що вони відображають ступінь захищеності основних прав суддів, міру свободи та їхніх об'єднань, взаємопов'язаність, єдність юридичних прав і обов'язків.

Норми-принципи як гарантії конституційних прав суддів судів загальної юрисдикції виходять з загальноправових принципів, які охоплюють всю правову систему нашої держави, а саме: принципів гуманізму, соціальної справедливості, рівноправності, соціальної свободи, демократизму, верховенства права, обопільної відповідальності суддів і держави □ 4, С.79□ .

Конституція України містить в собі низку норм-принципів, які є гарантіями прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції, в тому числі норми, які проголошують:

1. Гуманізм або людинолюбство, який розкриває одну з найважливіших характеристик права, домінування в правовій системі природних невідчужуваних прав судді. Слід відмітити, що вперше в історії України примат людини над державою закріплений на конституційному рівні. Це є очевидним, якщо проаналізувати Конституцію України 1978 р., другий розділ якої мав назву: "Держава і особа" □ 5, с. 275□ , тоді як нинішній Конституції другий розділ має назву: "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", тим самим підкреслюючи правовий статус людини як важливішу соціальну цінність. Ця норма-принцип відображає взаємовідносини суспільства та особистості, вона є невід'ємною якістю законності, правосуддя, кримінальної та виправно-трудової політики держави.

2. Соціальну справедливість, яка впливає із змісту ст. 1 Основного Закону, котра проголошує Україну соціальною державою. Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, моральні, правові та духовні аспекти, містить вимоги реальної відповідності між положеннями різних індивідуумів та їх значущість в суспільстві, між працею та винагородою, діянням та воздаянням.

3. Рівноправність громадян, яка закріплена ст. ст. 21 і 24 Конституції України. Рівноправність є однією з складових принципу соціальної справедливості й тісно пов'язана з нею. Цей принцип означає рівність людей у своїй гідності (ст. 21 Конституції України), наявність рівних прав та рівних обов'язків для всіх громадян нашої держави (ст. 21), рівність громадян перед законом (ст. 24), рівність прав жінки та чоловіка та рівних конституційних прав і свобод України (ст. 24). Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Цей міжнародно-правовий стандарт проголошений Загальною декларацією прав людини (ст. 2) та рештою міжнародних актів з цих питань. Рівноправність означає також рівність перед законом всіх учасників судового процесу (ст. 129) та рівність перед законом усіх суб'єктів права власності.

Поняття "рівноправність" слід відрізнити від поняття "рівність". Рівність – це більш широке поняття, ніж рівноправність, оскільки не всі елементи соціальної рівності одержують закріплення в праві. Соціальна рівність є матеріальною основою рівноправності.

4. Соціальну свободу, яка передбачена ст. 21 Основного Закону України. Ця норма-принцип закріплює право кожної людини на вільний розвиток особистості. На принципі соціальної свободи базується право індивіда на особисту недоторканність (ст. 29), можливості обирати місце проживання та пересування (ст. 33), право людини на повагу до її гідності (ст. 28). Соціальна свобода є важливою запорукою запровадження в Україні режиму законності та правопорядку, оскільки згідно з ст. 19 Конституції України правовий порядок ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

В юридичній літературі розглядаються різні аспекти свободи. На мій погляд, під цим поняттям варто розуміти можливість суддів судів загальної юрисдикції самостійно мислити та діяти за власним розсудом, не порушуючи при цьому встановлені законом обмеження і не здійснюючи вчинків, які суперечать інтересам інших людей, громадському порядку та національній безпеці. Неможливо охарактеризувати таку категорію кількома реченнями, оскільки поняття "свобода" дуже глобальне та багатогранне.

5. Демократизм позначає належність всієї влади народу. Ця норма-принцип закріплена у ст. 1 Конституції України встановлює демократичний тип нашої держави. Цей багатоаспектний принцип містить у собі три аспекти: народовладдя, політичний режим і права людини та "реалізується не тільки через державні, а й через правові інститути: права, обов'язки, їх гарантії, правосуддя і т. д.". Демократизм тісно взаємодіє з усіма конституційними правами і свободами людини, він є одним із головних засад порядку

організації та діяльності держави, за допомогою якого визначається демократичний вектор становлення та розвитку державності українського народу. "Побудова української державності безпосередньо пов'язана з демократичним та політичним режимом".

6. Верховенство права закріплено у ст. 8 Основного Закону України. Це поняття є новим в національній правовій системі. В раніше діючій Конституції (1978 р.) діяв принцип верховенства закону. В юридичній науці існують різні підходи щодо принципів верховенства права і верховенства закону. Наприклад, Ю. С. Шемшученко схвалює принцип верховенства закону, вказуючи на розмитість і нечіткість категорії верховенства права.

Ю. М. Тодика вважав, що в сучасному періоді закріплений базовий принцип верховенства права і закону. Не дивлячись на те, що проблема змісту і сутності принципу верховенства права існує, цей принцип визначає, що жоден закон чи підзаконний нормативно-правовий акт не може суперечити правам людини і він є одним з норм-принципів, які є гарантом прав і свобод людини і громадянина.

7. Обопільна відповідальність людини і держави закріплена ст. ст. 3 і 23 Конституції України. Ця норма-принцип як гарант прав і свобод людини і громадянина покладає взаємну відповідальність держави перед людиною та людини перед державою. Визнання на конституційному рівні прав і свобод особистості в якості найвищої соціальної цінності передбачає активну діяльність держави по забезпеченню на практиці цього положення. Головний обов'язок влади, всіх органів держави – визнання, виконання та захист прав і свобод, честі і гідності людини і громадянина. Разом з тим обопільна відповідальність суддів судів загальної юрисдикції передбачає здійснення своїх прав і свобод таким чином, щоб вони не суперечили інтересам держави, правам і свободам інших громадян. В Основному Законі закріплені звернені до громадян конкретні вимоги поважати конституційні права і свободи інших осіб, підкорятися юридичним актам, які видані органами державної влади, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68). Обмеження влади держави правами людини не повинно вести до суттєвого зменшення ролі держави. Роль держави вельми значна в охороні прав і свобод, в наданні їм законодавчої форми і, насамперед, на рівні Конституції.

Поряд з нормами-принципами, які закріплюють права людини і громадянина в Конституції України містяться норми-принципи, які закріплюють політико-правову основу на демократичних підставах, у якій відбувається процес формування державності українського народу. Власне, це основоположні доктрини, які є основою для гарантування прав і свобод людини і громадянина. До них можна віднести норми-принципи про те, що права і свободи суддів судів загальної юрисдикції та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави (ст. 3); носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 5); державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6); держава гарантує свободу політичної діяльності, а суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності (ст. 15).

Крім перелічених вище загальноправових норм-принципів, на наш погляд, існують також власне конституційно-правові норми-принципи, які є гарантами прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції. До них можна віднести такі норми-принципи, як невідчужуваність і непорушність, невичерпність, гарантованість, недопустимість обмеження конституційних прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції.

Отже, розглянемо детальніше норми-принципи.

– Невідчужуваність і непорушність прав і свобод суддів передбачено ст. ст. 21 і 22 Конституції України. Зміст цієї норми-принципу впливає з теорії природного права, згідно з якою дані права і свободи належать кожному індивіду, і він має можливість користуватися ними протягом усього життя. Ці права є одвічними, постійними, незмінними, встановленими раз і назавжди і мають індивідуальний характер, тобто кожна людина використовує їх безпосередньо, самостійно, а тому їх не можливо вилучити у особи чи передати право користування іншій особі. Згідно з положенням цієї норми-принципу категорично заборонено скасовувати, звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод при прийнятті нових законів або внесення змін до чинних законів. Цей принцип підтверджується також ст. 157 Конституції України, яка передбачає неприпустимість змін до Конституції, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина.

– Невичерпність прав і свобод людини і громадянина, закріплена ст. 22 Конституції України, означає, що система прав і свобод, яка міститься в Конституції не є закінченою, тобто передбачається можливість розширення прав і свобод у майбутньому як в процесі розвитку держави і національного права, так і в процесі розвитку і застосування міжнародно-правових актів, які гарантують права і свободи людини і громадянина. Ця норма-принцип дозволяє збільшення конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також розширення тлумачення їх змісту та обсягу.

– Гарантованість прав і свобод, закріплена у ст. 22 Основного Закону України, означає, що конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані. Норми діючої Конституції України орієнтовані на демократичне реформування суспільства, формування правової держави, всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормативно-правове гарантування їх здійснення. Таким чином, гарантованість є одним із головних принципів і водночас суттєвим елементом, що входить до структури конституційно-правового статусу особи, а ті норми, які гарантують ці права і свободи в широкому тлумаченні можна розглядати як норми-принципи.

– Недопустимість обмеження прав і свобод проголошена ст. 64 Основного Закону України, яка означає неможливість призупинення нормального порядку реалізації того чи іншого права або свободи людини. Заборонено обмежувати певні права і свободи, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Крім перелічених норм-принципів, які закріплені в Конституції як пріоритетні, Основним Законом передбачаються і й інші, які є переважно традиційними для Конституції і законів України.

До них належать:

– право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, який означає, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності цих органів або осіб (ст. 55);

– відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної чи моральної шкоди, що завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);

– право на інформацію щодо своїх прав і обов'язків, яке означає, що кожному гарантується право знати свої права і обов'язки; що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, і що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, але не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57);

– недопустимість зворотної дії закону, яка означає, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, і що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58);

– право на правову допомогу, яке означає, зокрема, що кожний є вільним у виборі захисника своїх прав, і що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 59);

– можливість необов'язковості виконання явно злочинного розпорядження чи наказу (ст. 60);

– недопустимість подвійного притягнення до юридичної відповідальності одного виду (кримінальної, адміністративної тощо), за одне й те саме правопорушення (ст. 61);

– презумпція невинуватості особи, яка означає, зокрема, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду, і що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину (ст. 62);

– принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення, який означає, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63).

Норми-принципи як гарантії прав і свобод суддів судів загальної юрисдикції наповнюють декларовані конституційні права реальним змістом, вони роблять ці права дієвими, свідчать про істинність положень Конституції України. Враховуючи пріоритетність і значущість норм-принципів порівняно з іншими гарантіями, які знаходяться в інших законодавчих актах, ці гарантії є найбільш реальними та захищеними державою. Норми-принципи є результатом цілеспрямованої, свідомої діяльності держави, певних її органів.

Незважаючи на те, що діюча Конституція України містить в собі низку норм-принципів, які є гарантами прав і свобод людини в Україні, на сьогодні навряд чи можна сказати, що ці норми-принципи діють в повній мірі. Вельми не просто забезпечити даний процес у теперішній ситуації у зв'язку з впливом багатьох негативних факторів, перш за все в умовах економічної нестабільності, занепаду виробництва, крайньої поляризації населення по доходам, жорсткої конфронтації різноманітних політичних сил, відсутності чіткої стратегії розвитку суспільства. Тому важливо забезпечити формування високої конституційної культури, вирішити низку соціальних, економічних, політичних проблем з метою створення

умов, при яких норми-принципи стануть не просто вимогами Конституції, а будуть реально впроваджуватися в життя.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, стосовно норм-принципів як гарантій прав і свобод людини та громадянина можна зробити наступний висновок: норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві і визначають зміст та спрямованість державного правового регулювання з метою забезпечення гарантії суддів судів загальної юрисдикції прав.

Враховуючи необхідність формування в Україні незалежного та справедливого суду, актуальними є подальші дослідження нормативно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції на сучасному етапі конституційного розвитку.

Література

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Постанова ВР № 750-VII від 22.02.2014
2. Закон України "Про судоустрій і статус суддів". // Офіційний вісник України. – 2010. - № 55/1. - Ст. 1900.
3. Тенькав С. О. Проблемні питання створення і діяльності "внутрішніх" третейських судів в Україні. Огляд судової практики і чинного законодавства / С. О. Тенькав // Вісник господарського судочинства. – 2002. – № 3. – С. 150–153.
4. Юзьков Л. П. Конституційні закони: утвердження концепції і становлення практики / Л. П. Юзьков // Радянське Право. – 1991. – № 5. – С. 7–9.
5. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. Я. Сухарева]. – [2-е изд., доп.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 527 с.